

Gotland och goterna

Gotlands roll i medeltidens och renässansens goticism

Per Stobaeus

Inledning

Goternas historia har i alla tider tilldragit sig stort intresse och varit om-
tvistad. Detta krigarfolk, som år 410 intog Rom, betraktades av renässans-
sens italienare som kulturens fiender, men väckte hos 1400-talets svenska
göticister beundran för sina bragder. Flera folk i Europa har velat räkna
släktskap med goterna. Goticismen – intresset för goterna, deras ursprung
och arvet från dem – uppstod redan under tidig medeltid i Spanien, vars
kungar var av visigotisk ätt. En avläggare blev den svenska göticismen,
som byggde på föreställningar om släktskap mellan goterna och götarna
och som blomstrade under senmedeltiden och stormaktstiden.¹

Den gotiske historieskrivaren Jordanes på 500-talet hävdade att goterna
hade utvandrat från ön Scandza, d.v.s. Skandinavien. Sanningshalten i
hans påstående är ett klassiskt debattämne, som har stötts och blötts in i
modern tid. En sak råder det dock enighet om bland nutida forskare:
Själva ordet goter är besläktat med götar och gutar. Dessa folknamn här-
leds vanligen från ett verb vars moderna svenska form är ”gjuta”. Man
har olika teorier om namnens betydelse. De kan syfta på floder och deras
utflöde i havet (Weichsel, Göta älv, Gothemsån på Gotland). De kan
också betyda ”utgjutarna”, d.v.s. sädesutgjutarna (= männen) eller offer-
utgjutarna.² Det är emellertid vanskligt att utifrån detta språkliga släkt-
förhållande dra slutsatser om relationen mellan de nämnda folken i forn-
tiden.³ I följande artikel lämnas sådana spörsmål därhän och jag skall
istället studera föreställningarna om gutarna och goterna under medeltid
och renässans.⁴

Göticismen är välkänd, men det är mindre utforskat vilken roll Gotland
spelade inom denna och besläktade idéer utanför Sverige (i det senare
fallet använder jag den vidare beteckningen goticism). Gotland har ju
under långa tider inte tillhört Sverige. Att namnet Gotland inbjudit till en
göticistisk tolkning finner man prov på i den gotländske prästen och
danske patrioten Hans Nielssøn Strelows *Cronica Guthilandorum* från
1633. Strelows krönika är det i vår tid mest kända äldre verket som be-
handlar ön historia. Men Strelow inspirerades av många föregångare, och
det är sådana historieskrivare jag skall ta upp här utifrån frågeställning-
arna: Under vilka perioder och i vilka sammanhang (t.o.m. 1500-talet)

har man förknippat Gotland med goterna och varför? Min studie blir ett bidrag till forskningen om hur man före den egentliga nationalismen såg på olika folks ursprung och identitet.⁵ Gutasagans utvandningsberättelse och dess eventuella samband med goticismen kommer inte att behandlas här, men jag hoppas kunna återvända till det ämnet i ett annat sammanhang.

Namnet Gotland

Det skall redan från början sägas att "Gotland" inte är det ursprungliga inhemska namnet. Ön kallades för "Gutland" av medeltidens gotlänningar och så även i Sverige och Danmark. Den assimilerade formen Gulland användes ännu av Linné och var i bruk i danskan in på 1800-talet.⁶ Stavningen Gotland har dock en lång historia – det äldsta belägget finns i den fornengelska översättningen av Orosius världshistoria. Denna tillkom vid Alfred den stores hov vid 800-talets slut och i den har inflikats sjöfararna Othars och Wulfstans reseskildringar från Skandinavien. Här kallas både Jylland och Gotland för "Gotland".⁷ Åtminstone i det förra fallet är det fråga om en goticistisk tolkning. Översättningens benämning på goterna är "gotan". Det är känt att man i England vid denna tid identifierade de från Jylland till England invandrade jutarna med goterna.⁸ Hur man såg på gutarna är emellertid omöjligt att avgöra.

I isländsk sagalitteratur förknippas begreppet Reiðgotaland med Jylland, vilket enligt Otto von Friesen möjligen beror på engelskt inflytande.⁹ Snorre Sturlasson skriver i sin prolog till Eddan att Jylland (isländska: Iotland) fordom kallades Reiðgotaland. Snorre nämner också den enkla formen Gotland, d.v.s. "goternas land". I Skáldskaparmál i Eddan uppger han att Gotland är ett gammalt namn på hela Danmark, och på ett annat ställe i samma skrift (mera oklart) låter han det beteckna Götaland (isländska: Gautland).¹⁰ Den västnordiska benämningen Gotland för Jylland återfinns i en isländsk skildring av Bråvallaslaget från omkring 1300, vilken i sin tur anses gå tillbaka på en förlorad dikt från 1100- eller 1000-talet.¹¹ Kanske hade namnet Gotland denna betydelse redan där. Goticismen kan alltså spåras i tidig skandinavisk historieskrivning.

Hur benämnde islänningarna ön Gotland? I Olav den heliges saga, som ingår i Snorres Heimskringla, syftar orden Gotland och gotar på denna ö och dess invånare gutarna.¹² Det är dock svårt att veta om ö-namnet Gotland tolkades goticistiskt på samma sätt som Gotland-Jylland. I isländskt uttal gjordes ingen skillnad på goter och gutar. Båda folken kallades gotar. Adjektivet "gotneskr" betydde, beroende på sammanhanget, gotisk eller gutnisk. Orden Gotland, gotar och gotneskr förekommer i betydelsen Gotland, gutar och gutnisk redan i några isländska skaldedikter från tiden omkring år 1000.¹³ (Jämför Gutalagens och Gutasagans Gutland, gutar, gutniscr.)¹⁴ Det kan också nämnas att det norska historie-

verket *Historia Norwegie* från 1100-talets andra hälft kallar Gotland för *Gottorum insula*, vilket skulle kunna tolkas som ”goternas ö”.¹⁵ Dansken Saxo Grammaticus använder emellertid stavningarna *Gutlandia* och *Gutones*, som är latiniseringar av de dåvarande danska ordformerna Gutland och gutar.¹⁶ I Florenslistan, en uppräkningslista från 1100-talets början av europeiska stift och provinser, kallas Gotland *Guthlandia*, medan Östergötland benämns *Gothica australis* och Västergötland *Gothica occidentalis*.¹⁷ Där är det snarast de båda senare landskapsnamnen som leder tankarna till goterna och inte benämningen på ön i Östersjön.

I medellågtyskan gjordes liksom i isländskan inte någon åtskillnad mellan orden gutar och goter. Den tyska stavningen av Gotland och gutar var ”Gotland” och ”Goten”. Tyskan påverkade det svenska språkbruket och i medeltidens Sverige användes därför formen Gotland parallellt med Gutland/Gulland. Att ”u” övergått till ”o” i det tyska uttalet kan förklaras på rent språkhistoriska grunder, men en bidragande orsak kan möjligen ha varit att de lärde identifierade gutarna med goterna.¹⁸ Den latiniserade formen av det tyska namnet Gotland var *Gotlandia*. Som exempel på stavningsväxlingen kan nämnas att Gotland skrivs *Gotlandia* på det sigill som användes av de på ön boende tyskarna, medan det sigill som användes av de tyska köpmän som gästade Gotland har stavningen *Gutlandia*. Båda sigillen är från 1200-talet.¹⁹

De vanliga medeltida latinska benämningarna på gutarna var *Gutones*, *Gutenses*, *Gotenses* och liknande.²⁰ Det finns enstaka belegg för att de kallades *Gothi*, vilket också kan betyda goter. I *Chronicon Livoniae* från 1220-talet, vars författare Henrik av Lettland hade tyskt ursprung, kallas Gotland *Gothlandia* och gutarna *Gothi*.²¹ I ett privilegiebrev som troligen tillkommit på 1220-talet tillerkänns *Rutheni*, *Gothi* och *Normanni* fritt tillträde till Lübeck. Enligt Nils Blomkvist syftar *Gothi* här på gutarna.²² Även i ett brev från staden Zwolle till Lübeck från 1200-talets slut finns formen *Gothi*.²³

De sistnämnda exemplen tyder på att man förknippade Gotland med goterna, men de övriga beleggen från tidig medeltid får betraktas som osäkra. Det är ovisst om stavningen ”Gotland” i engelska, västnordiska och tyska källor beror på rent språkliga förhållanden eller om den har samband med goticismen. Men senare under medeltiden och renässansen skrev historieskrivarna utförligare om ämnet Gotland och goterna, och dem skall jag presentera i det följande.

Bartholomaeus Anglicus

De proprietatibus rerum (”Om tingens egenskaper”) är en encyklopedi, som skrevs omkring 1230–1260 av den engelske franciskanen Bartholomaeus Anglicus. Den blev mycket spridd och fanns under senmedeltiden i flera tryckta utgåvor.²⁴ Bartholomaeus har i sitt geografiska avsnitt tagit

med beskrivningar av Skandinavien och Baltikum. Han betraktar Sverige som goternas ursprungliga hemland. Det forna *Gothia* kallas i våra dagar *Suecia*, skriver Bartholomaeus. Dess invånare är mycket robusta och krigiska och betvang en gång stora delar av Europa och Asien. Vidare berättar Bartholomaeus följande om Gotland, ”goternas land” – *Gothlandia*, *Gothorum terra*:

Intill detta land [*Gothia*] ligger en ö med namnet Gotland, kallad ”goternas land” eftersom den fordom beboddes av goter. Det är en fruktbar ö, som har god tillgång på betesmarker och fisk. Här bedrivs livlig handel med allehanda varor, ty olika slags pälsar, vax och annat gods förs på skepp från skilda trakter till denna ö och forslas därifrån över havet till Gallien, Germanien, Britannien och Spanien.²⁵

Bartholomaeus Anglicus verkade i en tid då den gotländska handeln blomstrade. Som han själv skriver besökte gotländska köpmän även England.²⁶ Han ansåg att de långväga sjöfararna kom från goternas ö. Det är obekant hur spridd denna idé var i England och var Bartholomaeus har fått den ifrån. Kände han till *Historia Norwegie*, där Gotland kallas *Gothorum insula*? Handskrifter med denna text fanns på de brittiska öarna under senmedeltiden.

Gothorum rex

Kung Magnus Ladulås antog 1279 titeln *Sueorum Gothorumque rex*, som på svenska motsvarades av Svea och Göta konung.²⁷ Förmodligen är detta ett tidigt uttryck för den svenska göticismen, som uppträder tydligare i litteratur från omkring 1300.²⁸ Göticismen byggde på att det latinska språket inte skiljer på orden götar och goter – de heter båda *Gothi*. Efter det att Valdemar Atterdag år 1361 hade erövrat Gotland från Sverige lade han sig till med den prestigefyllda svenska kungatiteln *Gothorum rex*. Den danska kungatiteln lydde från och med nu *Danorum, Sclauorum Gothorumque rex*.²⁹ Att förändringen skedde i samband med erövringen gör det troligt att den titel, som på svenska översattes med Göta konung, på danskt håll fick syftning på gutarna. Kanske skedde omtolkningen i anslutning till Bartholomaeus Anglicus eller *Historia Norwegie*. Den tyska översättningen av Valdemars titel var ”koningh der Denen, der Wende vnde der Ghoten”.³⁰ I tyskan användes som tidigare nämnts samma ord för goter och gutar. Albrekt av Mecklenburg antog vid sitt trontillträde i Sverige den traditionella kungatiteln *Sueorum Gothorumque rex*.³¹ Hans titel i tyskspråkiga dokument är snarlik Valdemars: ”der Sweden vnd der Ghoten (Ghøten) konigh”.³² Dock utelämnade Albrekt ordet Ghoten i ett fördrag 1366, i vilket Gotland avträdde till Valdemar.³³ I andra dokument från samma år och senare finns däremot Ghoten med i Albrekts titel, och förmodligen betyder ordet här götar. År 1376, när hans far Albrekt II av

Mecklenburg försökte erövra den danska kronan, kallade denne sig ”der Denen vnd der Wende koningh”.³⁴ Han gjorde alltså inte anspråk på herrevälde över ”Ghoten”, förmodligen av hänsyn till sonen. Den som till sist blev Valdemars efterträdare, Olof, använde under en period (1383–1384) den alternativa ordformen *Guthonumque* istället för *Gothorumque*, vilket tydliggjorde att titeln i det danska fallet syftade på gutarna.³⁵ På norska kallades denne kung ”Noregs, Dana ok Gota (Guta) konungr”.³⁶ Även ordet ”Gota” var mångtydigt. Det fanns redan i Magnus Erikssons norska kungatitel från tiden före hans erövring av Skåne: ”Noregs, Swya ok Gota konongr”, *Norvegie, Svetie Gotorumque rex*.³⁷

Den titel som bars av unionskungen Erik av Pommern lydde på latin *Dacie, Swecie, Norwegie, Sclauorum Gothorumque rex...*, på danska ”Danmarcks, Sweriges, Norges, Wendis oc Gotis koning”, på svenska ”Swerikes, Danmarkx, Norikes, Wendes oc Gøthes konung”, på norska ”Noregs, Danmarks, Suerikes, Venda ok Gota kononger” och på tyska ”to Dennemarken, Sweden, Norwegen, der Wende vnde der Gothen konigh”.³⁸ Den danska versionen Gotes/Gotis koning betyder helt enkelt goternas konung, och det är ovisst hur man i Danmark motiverade att kungen bar denna titel. Växjöbiskopen Nicolaus Ragvaldi uppträdde vid kyrkomötet i Basel 1434 som representant för kung Erik, vilken han benämnde *Gothiae et Suetiae rex*. Biskopen hävdade att goterna hade utvandrat från Sverige.³⁹ När Erik av Pommern efter sin avsättning residerade på Gotland lät han prägla mynt på vilka han kallade sig enbart *rex Gotorum*.⁴⁰ Han tycks nu ha anknyt till traditionen från Valdemar Atterdag att förknippa Gotland med goterna.

Titeln *rex Gothorum* förlänade auktoritet och anseende åt de svenska och danska kungar och unionskungar som använde den. I första hand betydde den goternas kung. Olika områden i Skandinavien ansågs vara gammalt gotiskt land, varav Gotland var ett. När Valdemar Atterdag erövrade ön utvidgade han sin makt inte bara geografiskt utan också symboliskt genom att han kunde anta den nämnda titeln. På samma sätt blev kanske Erik av Pommerns tillvaro som herre på Visborgs slott mer glansfull när han anknöt till Gotlands storståtliga anor.

Sveriges och Danmarks anspråk på Gotland

Hur såg man i unionstidens Sverige på sambandet mellan Gotland och goterna? Kung Karl Knutsson gjorde ett misslyckat försök att erövra ön 1448–1449. Under belägringen passade man på att göra avskrifter av i Visby förvarade arkivhandlingar. De var tänkta att användas vid en kommande rättegång om Gotlands rikstillhörighet.⁴¹ En svensk översättning av ett utdrag ur Gutasagan tillkom förmodligen vid detta tillfälle och för nämnda syfte, enligt historikern Herman Schück. Utdraget omfattar bl.a. avsnittet om hur gutarna i forntiden blev skattskyldiga under sveakungen.

Originallets ”Suia kunung” och ”Upsala kunungi” har i översättningen bytts ut mot ”Swerigis oc Göta konung”, respektive ”Vpsala oc Götha konung”. Förändringen kan nog tillskrivas göticismen på Karl Knutssons tid. Denne bar själv titeln ”Sweriges ok Göta konungh”.⁴² Infogandet av ordet ”Göta” tyder möjligen också på att man räknade med en gammal gemenskap mellan götar och gutar.

Under de svensk-danska fredsförhandlingarna i Lübeck 1469 satte svenskarna sitt hopp till skriftliga dokument. Bland de sändebud som företrädde Karl Knutsson var den humanistiskt bildade ärkedjaken i Uppsala Kort Rogge (sedermera biskop i Strängnäs). Denne tycks ha ägnat särskild uppmärksamhet åt ett brev från 1288, i vilket Visby stads underkastelse under den svenske kungen betygas. Enligt Schück är det sannolikt Kort Rogge som i *Registrum ecclesie Upsalensis* infört en avskrift av brevet. Den version han låtit skriva av har formen *Gotenenses* istället för originalets *Gotenses*. Schück förmodar att denna egenartade form har intresserat göticisten Kort Rogge.⁴³ Här finns en antydning om att man har fäst sig vid likheten mellan orden gutar och goter.

Gustav Vasa gjorde 1524 ett försök att återta Gotland, men misslyckades även han. En av initiativtagarna till Gotlandsexpeditionen var Hans Brask, biskop i Linköpings stift, till vilket Gotland hörde. Brask var starkt påverkad av traditionen från Karl Knutssons tid. Inför de efterföljande underhandlingarna om Gotland lät Brask i sin kopiebok införa hänvisningar till och referat av Gotlandsurkunder, valda utifrån ett speciellt syfte. De skulle ge belägg för två teser: *De titulo Regni quod debeat scribi Sweorum gotorumque* (”Att rikets titel skall skrivas *Sweorum gotorumque*”) och *De gotlandia quod pertineat ad gotos* (”Att Gotland tillhör *Goti*”).⁴⁴ *Goti* skall nog i enlighet med Bartholomaeus Anglicus förstås som ett namn på svenskar i allmänhet. Gotland borde enligt patrioten Brask lyda under den kung som hade rätten till titeln *Sueorum Gothorumque rex*. Det underförstådda budskapet var att Danmarks kung inte borde göra anspråk på titeln *Gothorum rex* och ön Gotland. Biskopen hämtade sina belägg ur breven i rikets registers inledande parti, där den gamla svenska kungatiteln fanns och där det framgick att Gotland hade erkänt den svenske kungen.⁴⁵ Brask kände också till de lärda verk som omtalade Gotland i samband med goterna. I sina instruktioner till Johannes Magnus, som var utsedd att företräda Sverige vid ett möte i Lübeck 1525, nämner Brask bl.a. Bartholomaeus Anglicus. Som Schück har anmärkt är han säkert påverkad av en version av Prosaiska krönikan från 1400-talets mitt, där det sägs att Gotland enligt Bartholomaeus rätteligen tillhör Sverige. Brasks ”litteraturlista” bär överskriften *Gotlandia gotorum*.⁴⁶ Jag tror att de orden är hämtade direkt från Bartholomaeus Anglicus.

Sammanfattningsvis kan det sägas att Sveriges anspråk på Gotland var ett uttryck för självhävdelse och vakthållning kring rättigheter. Spänningarna inom Kalmarunionen blev starkare på Karl Knutssons tid. I Sverige

strävade man efter större självständighet gentemot unionskungen och ville komma bort från det danska rikets dominans. Göticismen stärkte självkänslan och underbyggde rätten till den förlorade ön.

Gotland på medeltida kartor

De äldsta kartorna där Gotland finns utsatt är från 1300-talet. På italienaren Petrus Vescontes karta från omkring 1320 syns namnet *gotlandia*. Katalanen Angelino Dulcerts karta från 1339 har stavningen *galandia*.⁴⁷ Finns det någon medeltida karta där goticismen kan spåras?

1400- och 1500-talets världsbild var präglad av den grekiske geografen Ptolemaios arbete från ca 150 e. Kr. Dansken Claudius Clavus (född 1388) framställde som komplettering till Ptolemaios geografi en karta över Skandinavien.⁴⁸ Hans karta kom att få stort inflytande. Claudius Clavus ursprungliga, men minst spridda version är känd från en fransk handskrift från 1427. Här återfinns de tre rikena *Danorum regio*, *Suetica regio* och *Noruegica regio* och – förutom de viktigaste städerna – provinser eller folk som *Findlandi*, *Wildhlappelandi*, *Vermelandi*, *Gentelandi*, *Dalingi*, *Vestgoti*, *Guthland*, *Ølandh*, *Bornholm*, *Halandi*, *Scaningi*, *Jutones*, *Holsatia*.⁴⁹ En bearbetad version bildade underlag för den karta som trycktes i Ulm 1482 med rubriken *Tabula moderna Norbegie et Gottie*.⁵⁰ Indelningen i geografiska områden är här delvis en annan. Ett område benämns *Suecia que et Gottia occidentalis* ("Suecia, även kallat västra *Gottia*") och innehåller städerna Linköping och Uppsala. Städerna Söderköping, Skänninge och Kalmar placeras däremot i *Gottia meridionalis* ("södra *Gottia*"). Något som heter *Gottia orientalis* ("östra *Gottia*") ligger på kartan utanför skandinaviska halvön och gränsar till Findlappelandth. Området är kanske tänkt att motsvara folket *Gythones*, som enligt Ptolemaios bor öster om floden Weichsel (goterna?). Intressant nog kallas även Gotland för *Gottia*. Jag tror att Claudius Clavus karta är påverkad av Bartholomaeus Anglicus, som skriver om *Gothia* på två olika ställen i sin encyklopedi och ena gången identifierar det med *Suecia, que et Gothia est vocata*. Dessutom talar Bartholomaeus som ovan nämnts om *Gothlandia*, *Gothorum terra*. Den senare versionen av Claudius Clavus karta är ett exempel på att kartografin var historiserande. Man anknöt till gamla auktoriteter och tillämpade deras namn och termer på samtiden.

Venetianaren Fra Mauro (död 1459) utarbetade en karta där Gotland finns med. Även här bär ön namnet *Gothia*. Fra Mauro har f.ö. också satt ut staden *visbi*.⁵¹ Hans karta ser ut att vara påverkad av Claudius Clavus.

Jag förmodar att Claudius Clavus har haft betydelse som förmedlande länk mellan Bartholomaeus Anglicus och renässanshumanisterna. Genom hans inflytande kom flera geografer att kalla Gotland för *Gothia*. Ett exempel är den geografiska lärobok som utgavs av tysken Johannes

Cochlaeus år 1512. I sin beskrivning av Östersjöområdet nämner Cochlaeus tre ”öar”: *Scandia*, *Balthia* och *Gothia*. Namnen *Scandia* och *Balthia* har hämtats från Plinius d.ä., men det framgår inte klart vad Cochlaeus själv anser att de betecknar.⁵²

De tyska humanisternas syn på goterna och Gotland

I renässansens Italien betraktade man goternas plundring av Rom år 410 som inledningen till medeltiden, en period av förfall. Goterna beskrevs som ett av många barbarfolk från östern. Italienarnas negativa bild av goterna framkallade motreaktioner i Tyskland. Tyska humanister försökte under 1500-talets första hälft göra en äreräddning av goter och vandaler. Tyskarna framställdes som dessa folks arvtagare. Genom germanerna hade det romerska imperiet överlämnats åt dem (*translatio imperii*).⁵³ Tacitus *Germania* var den viktigaste inspirationskällan för dessa humanister. De anslöt sig också vanligen till Jordanes berättelse om goternas utvandring ur Skandinavien.

Albert Krantz (1448–1517) var en av huvudpersonerna i denna krets. Krantz var dekanus och rektor vid universitetet i Rostock. År 1486 inledde han en karriär som diplomat i Lübecks tjänst och under olika resor i Östersjöområdet samlade han material till sitt historiska författarskap. Krantz blev sedermera prelat i hemstaden Hamburg, varifrån han fortsatte sin politiska verksamhet.⁵⁴

Albert Krantz skrev ett stort arbete om de tre nordiska rikena: *Chronica regnorum aquilonarium Daniae Svetiae Norvagiae*. Krönikan avslutades omkring år 1505 och var första tiden känd endast i avskrifter. Den trycktes år 1546.⁵⁵ I en avdelning med rubriken ”Suecia” behandlade Krantz goternas historia. Han menade att de romerska författarna av okunnighet hade förlagt de germanska folkens ursprung till det avlägsna Skytien.⁵⁶ Det var naturligtvis förnedrande att goterna och tyskarnas germanska förfäder påstods vara barbarer från Orienten. Hur skulle man bevisa att så inte var fallet? Det var i detta sammanhang Gotland blev intressant.

Krantz bygger på Jordanes, vars utvandringsmyt han sammanställer med den danske krönikören Saxo Grammaticus tolkning av *Historia Langobardorum*. Den sistnämnda boken är ett verk från 700-talet av langobardernas historieskrivare Paulus Diaconus. Enligt Jordanes utvandrade goterna från *Scandza* till *Gothiscandza* och därifrån vidare till folket ulmerugerna, varefter de så småningom slog sig ner i trakterna norr om Svarta havet. Enligt Paulus Diaconus utvandrade langobarderna från *Scadinavia* till *Scoringa*, och därifrån i tur och ordning till *Mauringa*, *Golanda* och *Rugiland*. Saxo tolkar de sistnämnda namnen som Möre, Gotland och Rügen.⁵⁷ Genom att sammanställa alla dessa uppgifter kan Krantz identifiera *Scandza* med Sverige, *Gothiscandza* med Gotland och

ulmerugerna med folket på Rügen.⁵⁸ Han skriver också att en del av goternas folk ännu bor i Sverige.⁵⁹

Albert Krantz har även författat ett verk om de nordtyska och slaviska länderna, kallat *Wandalia* (tryckt 1519). Han gör här en beskrivning av hansestaden Visby. Krantz förmodar att staden började blomstra sedan dess mytomspunna föregångare Vineta vid södra östersjökusten (skildrad av 1100-talskrönikören Helmold von Bosau) hade gått under genom danskarnas anfall. Visby var enligt Krantz en handelsmetropol för folken däromkring: götarna (*Gothi*), danskarna, venderna, ryssarna, saxarna, semberna, preussarna, esterna. Husen med sina valv, järndörrar och kopparinfattade fönster vittnar allttjämt om stadens ädla forntid och sjörätten lär ännu idag skipas därifrån, skriver Krantz.⁶⁰ I krönikan om de nordiska rikena ger Krantz delvis andra uppgifter beträffande det sistnämnda: I Visby fanns länge en sjörättstribunal, dit sjöfarande vände sig. Där förvarades också köpmännens gamla privilegier, men dessa är nu överförda till en säkrare ort. Krantz omtalar i detta sammanhang Christian I:s erövring av Gotland.⁶¹

Bakgrunden till Krantz uttalande är att Visby stads sjörätt på 1400-talet betraktades som den bästa i Östersjöområdet. Rådet i Visby var känt för att döma i sjörättsmål, eftersom skeppsbrott ofta inträffade vid Gotlands kuster. Visby sjörätt utgavs i tryck på tyska i Köpenhamn 1505 och spreds i norra och västra Europa.⁶²

Italienaren Raffaele Maffei (Volaterranus, 1455–1522) utgav sin encyklopedi *Commentariorum urbanorum libri octo et triginta* för första gången i Rom 1506 och sedan i flera nya upplagor. Jag förmodar att han har hämtat uppgifter från Albert Krantz nordiska krönika, men han framlägger en egen teori om goternas ursprung. Maffei menar att ostrogoterna kom österifrån, medan visigoterna härstammade från öarna i *mare Germanicum* (Östersjön). I det senare fallet hänvisar han till Tacitus, enligt vilken goterna var germaner, och till Ablabius, vars verk om goternas historia var en av Jordanes viktigaste källor. (Även Krantz hänvisar till denne författare, som egentligen bara var känd i Jordanes referat.) Maffei antar att Ablabius syftar på den ö som fortfarande bär namnet Gotland. Maffei nämner dessutom att Erik av Pommern av sin efterträdare Christoffer av Bayern tilläts att regera på ön *Gothia* sedan han fördrivits av folket.⁶³ Det sistnämnda har han förmodligen hämtat från Krantz skildring av Kalmarunionens historia.

Irenicus (Franz Friedlieb, 1495–1559 el. 1565) var ett annat stort namn bland de tyska humanisterna. Han skriver i sin tyska historia *Germaniae exegeos volumina duodecima* (1518) att inte bara goterna utan en lång rad germanska och andra folk utvandrade från den ö som Jordanes kallar *Scandia* (*Scandza*).⁶⁴ Som bevis för sin teori anför han att folk i dessa trakter ännu talar germanska språk. Enligt Irenicus identifierar somliga (han menar här förmodligen Raffaele Maffei) Jordanes begrepp *Scandia*

med Gotland, eftersom denna ö ännu bär namn efter goterna. Själv framhåller han dock att Gotland, som visserligen är germanskt och lyder under de danska kungarna, är något annat än *Scandia*.⁶⁵

Historikern Aventinus (Johannes Turmair, 1477–1534) författade 1519–1521 den stora bayerska krönikan *Annales ducum Boiariae* (tryckt 1554) och omarbetade den på tyska 1522–1533 (*Bayersche Chronik*, tryckt 1566). Han presenterar här sin syn på germanernas ursprung och äldsta historia. En av deras första hövdingar hette enligt Aventinus Geta eller Gotus och från denne härstammar goterna. Han bebyggde ön Gotland, som uppkallades efter honom.⁶⁶ Redan kyrkofadern Ambrosius skriver f.ö. att goternas urhövding hette Gothus och identifierar honom med Bibelns Gog.⁶⁷

Aventinus betraktar alltså Gotland som goternas urhem, vilket kan bero på att han tilldelar Danmark en framträdande plats i historien.⁶⁸ På ett annat ställe i sin krönika skriver Aventinus att namnet Gotland eller *Gotolania* liksom Katalonien är bildat av folknamnen goter och alaner.⁶⁹ Aventinus kom att få betydelse för den danska historieskrivningen på 1600-talet.⁷⁰

Namnet Gotland förknippades nu i vida kretsar med goterna. Somliga ansåg att ön var själva urhemmet, men detta var svårt att förena med Jordanes. Förvirringen blev knappast mindre av att Andreas Althamer, en protestantisk teolog, i sin Tacituskommentar 1529 försökte lösa problemet genom att låta *Gotlandia* beteckna hela Skandinavien istället för enbart ön Gotland.⁷¹ Gemensamt för alla dessa krönikörer av intresset för de germanska folkens ursprung.

Willibald Pirckheimer (1470–1530) skriver i sin geografiska skildring av Tyskland *Germaniae ex variis scriptoribus perbrevis explicatio* (1530) att den ö som de gamla författarna kallade *Scandia* ännu idag heter Skåne (Schonlandt), liksom *Gotia* fortfarande heter Gotland. Dessa områden har alltså enligt Pirckheimer bevarat de gamla namnen. Pirckheimer återger också efter en karta ortnamnen Vespu (Visby) och *ecclesia Pharensis* (Fårö kyrka).⁷² Det är en karta över Skandinavien som framställts av den berömde kardinalen Nicolaus Cusanus (1401–1464).⁷³

Den tyske teologen, matematikern och astronomen Jakob Ziegler (1470–1549) utgav 1532 en ny karta och beskrivning över Skandinavien.⁷⁴ Ziegler byggde delvis på information från svenskarna Johannes Magnus och Petrus Magni, med vilka han hade umgåtts åren 1521–1524, då han var i Rom.⁷⁵ Han kallar Skandinavien *Schondia*, vilket är en sammansmältning av *Scandia* och tyskans Schonen (Skåne). Ziegler följer traditionen från Claudius Clavus att benämna inte bara Götaland utan också Gotland *Gothia*. Från urhemmet *Gothia* i *Schondia* skickades vissa av goterna att söka sig nya boplatser, enligt Ziegler. Deras första anhalt var Gotland, varifrån de tog sig vidare till trakterna vid Svarta havet.⁷⁶ Zieglers beskrivning av Gotland och Visby är påverkad av Krantz. Han tycks emellertid blanda ihop Visby med Vineta, eftersom han beskriver en öde ruinstad:

Staden Visby var en gammal, mycket berömd handelsstad och en motsvarighet till Genua i Ligurien. Sedan den blivit hemsökt av danska och moskovitiska piraters anfall, övergavs den. Idag återstår ruiner som vittnar om dess forna ryktbarhet. Denna plats [d.v.s. Gotland] var första anhalten för de goter som bosatte sig vid meotiska [= Azovska] sjön. Den är även idag berömd för sin bördighet, sitt slott och sina kloster, bland vilka ett tillhör benediktinorden och där det finns ett bibliotek med omkring tvåtusen gamla handskrifter och [verk av olika] författare.⁷⁷

Vem hade berättat för Ziegler om klosterbiblioteket i Roma (egentligen cisterciensiskt)? Jag skulle gissa på birgittinen och föreståndaren för Birgittas hus i Rom Petrus Magni, eftersom han hade vistats på Gotland som fånge vintern 1507–1508.⁷⁸ Hur som helst blev det gotländska klosterbiblioteket berömt tack vare Zieglers säkert överdrivna beskrivning och det nämns av flera författare efter honom.⁷⁹ Teologen Johannes Cochlaeus (1479–1552), vilken i Breslau på 1540-talet författade en bok om den ostrogotiske kungen Theoderik den store, inspirerades av Zieglers *Schondia*. Han nämner i företalet att han varit starkt lockad att uppsöka detta bibliotek, men aldrig vågat ge sig ut på en så lång och farofylld färd.⁸⁰ Cochlaeus ansåg uppenbarligen att Gotland var platsen där man borde söka efter goternas ursprung.

I en instruktion på franska för nederländska sändebud, som skulle delta i förhandlingar med hansestäderna i Hamburg 1534, ingår en passus om Visby. Sändebuden fick anvisningar om hur de skulle bemöta klagomål om att Lübeck var på väg att utkonkurreras av de nederländska handelsmännen.⁸¹ Den som formulerat denna instruktion har uppenbarligen läst Jakob Ziegler.

Det är inget nytt att en stad, som varit rik och mäktig, drabbas av nedgång och förlorar sin handel. Sådant inträffar – med gudomlig tillåtelse – t.ex. i Visby på Gotland, som en gång var den förnämsta handelsstaden i Östersjöområdet, men nu är helt förfallen och har kommit att likna många andra länder och städer, vilka varit rika och mäktiga men nu är fattiga och ruinerade, medan istället många små, fattiga städer blivit rika och mäktiga. Detta sker genom Guds, vår Skapares, vilja, för att det skall bli uppenbart att det på jorden inte finns något säkert som man fast kan förlita sig på.⁸²

Den berömde språkmannen och teologen Philipp Melanchthon (1497–1560) och hans lärjunge Kaspar Peucer (1525–1602) framför i verket *Chronicon Carionis* nya teorier om germanernas härstamning och lutar sig snarare mot Bibeln än mot Jordanes. Goterna har liksom alla andra folk kommit österifrån, och deras ursprung skall inte sökas på Östersjöns klippöar (*in scopulis nostri maris*), menar författarna. De har följande teori: Herodotos visar att geterna, d.v.s. goterna, från början bodde i Asien. Härifrån utvandrade de västerut till Valakiet och norrut till Öster-

sjökusten och Skandinavien, där namnen *Gotthia* och *Iutlandia* (d.v.s. Götaland och Jylland) ännu minner om dem.⁸³ Enligt Melanchthons utläggning av Tacitus *Germania* bor i Jylland alltjämt avkomlingar till kimmerierna, dakerna och geterna – alla folk kring Svarta havet – och de kallas cimbrer, daner och goter (jutar). Svearna härstammar från sveber vid Pommerns kust, vilka av längtan efter en lugn och avskild plats bildade en koloni i Sverige. En tidigare version av *Chronicon Carionis* kom att påverka Olaus Petri, som var skeptisk till sin samtids svenska göticism.⁸⁴

Sammanfattningsvis kan man säga att humanisterna fortsatte traditionen från medeltiden att tillämpa antika författares namn och begrepp på samtidens geografi. På så sätt förkortade man historien, vilket fick till följd att den gotiska epoken i Skandinavien smälte ihop med handelsmetropolen Gotlands storhetstid. Teorin att goterna hörde hemma i Skandinavien förlorade inte sin livskraft trots att de som använde Bibeln som huvudkälla drog andra slutsatser.

Johannes och Olaus Magnus

Efter denna resumé av den tyska historieskrivningen återvänder vi nu till Norden. Där fortsatte tvisten mellan svenskar och danskar om rätten till Gotland. Man använde argument hämtade från historien, och de lärda tyska historieverken blev så småningom en ny inspirationskälla. Den svenske prelaten Johannes Magnus omhuldade tidigt göticismen och ansåg att svenskar och goter var samma folk. I ett brev till den polske kaniken Mathias av Miechow år 1518 förnekade han bestämt att den danske kungen hade överhöghet över gotiskt land, d.v.s. Sverige. Det enda undantaget var enligt Johannes Magnus ”någon ytterst obetydlig holme, en liten del av Linköpings stift”. Kungen utövade endast *de facto* och inte *de jure* makt över nämnda holme, hävdade Johannes.⁸⁵ Av politiska skäl gjorde han Gotland så obetydligt som möjligt och låtsades rentav att han hade glömt namnet på ön.

Johannes Magnus och brodern Olaus Magnus var starkt influerade av Albert Krantz och anslöt sig till hans syn på goternas härstamning. I sin stora bok om de svenska kungarna, som utgavs postumt i Rom 1554, skriver Johannes Magnus att det är otroligt att goterna skulle ha kommit från den lilla ön Gotland. Den var dock en mellanstation på deras utvandring från *Gothia* (d.v.s. Götaland). Namnet Gotlands etymologi visar enligt Johannes Magnus att ön är götarnas-goternas land (*Gotlandiam terram esse Gothorum*). Man anar här att han inspirerats av Hans Brask (se ovan). *Gothicum regnum* är det rike som ligger närmast Gotland och som ön har tillhört längst, enligt Johannes Magnus. Gotland lyder vidare i andligt hänseende under Linköpings biskop och har samma lagar, sedvänjor och språk som *Gothi*.⁸⁶

Johannes Magnus är inte sen att ta fasta på en antydning hos Krantz om att danskarnas anfall är en orsak till att Visby förlorat sin forna ställning. Johannes Magnus anser att danskarnas hårda uppträdande på Gotland visar att de inte är öns rätta herrar, utan dess fiender. Under deras ockupation har landet blivit helt förött, och Visby, som en gång överflyglade alla tyska handelsstäder, befinner sig nu i ett ömkligt tillstånd, skriver Johannes.⁸⁷ Annat var det i gamla tider: När Albrekt av Mecklenburg, ledsagad av svenska stormän och biskop Nils Markusson av Linköping, seglade från Rostock till Stockholm och mellanlandade på Gotland, fick öns invånare tillfälle att visa vem som var deras rättmätige kung. Gotlänningarna var enligt Johannes Magnus berättelse de första bland svenskarna som hyllade Albrekt och lovade honom – *Gothorum regi* – sin trohet.⁸⁸ Johannes Magnus bygger här på en tradition i svenska krönikor att beskriva gutarna som de svenska kungarnas trogna undersåtar.⁸⁹

Uttalandena om Gotlands språk och lagar gör att man tvivlar på att Johannes Magnus själv hade besökt Gotland. Inte heller Olaus Magnus satte sin fot på ön såvitt man vet.⁹⁰ Men i Olaus krönika om de nordiska folken finns intressanta uppgifter om de gotländska fåren (han nämner bl.a. att baggarna kan ha mer än ett hornpar), som tyder på att han talat med ett ögonvittne. Olaus upprepar Johannes argument för Sveriges anspråk. Redan Krantz hade nämnt *Gothi* först i sin uppräknings av folk som bedrev handel i Visby (se ovan). Olaus Magnus framhäver att Visby var götarnas-goternas stad och broderar ut Krantz skildring. Den tvedräkt som en gång blivit Vinetas fall orsakade enligt Olaus Magnus också Visbys nedgång. Upprinnelsen till de tvister, som fick en så tragisk utgång, var en krossad fönsterruta, knappt värd en vitten, skriver han.⁹¹ Gotlands fornhistoria blir här ett moraliskt exempel på hur det går om man låter tvedräkt och intriger råda inom ett land. Olaus Magnus har nog haft avsikten att låta detta bli en varning för svenskarna.

Johannes och Olaus Magnus ville återupprätta goternas ära och forna territorium. Att de skrev om Gotland berodde inte bara på ett antikvariskt intresse utan också på en lidelse för goternas sentida ättlingar. Gotland blev ett historiskt exempel som man kunde dra lärdomar av.

Hans Svaning och Nicolaus Petrejus

Johannes Magnus skrift väckte naturligt nog förargelse i Danmark. Det uppdrogs åt historikern och professorn vid Köpenhamns universitet Hans Svaning (ca 1500–1584) att bemöta den svenske ärkebiskopens hätska angrepp på danskarna. Svaning utgav 1560 sin *Refutatio calumniarum cuiusdam Johannis Magni Gothi Upsalensis* under den ironiska pseudonymen Petrus Parvus Rosefontanus.

Hans Svaning skriver att han hellre går tillbaka till Jordanes än förlitar sig på Albert Krantz och Johannes Magnus vinklade utsagor om goternas

historia. Svaning identifierar Jordanes *Scandza* med *Scania* – Skåne. Från detta urhem spred sig goterna till Jylland, Västergötland och Östergötland. Somliga goter utvandrade också till Gotland och därifrån vidare till Rügen, enligt Svaning. Han bygger här delvis på en tradition i dansk historieskrivning. Redan i den senmedeltida danska rimkrönikan sägs det att ”gødingæ” (götar, göingar?), slog sig ner i Skåne och ”gødeland” varifrån de sedan spred sig till Danmark.⁹² Idén torde gå tillbaka på Adam av Bremens krönika. I skolion 111 i denna bok identifieras Skåne med Jordanes *Scandza*, varifrån goterna hade utvandrat.⁹³

Svaning betraktar Kalmarunionens historia ur ett helt annat perspektiv än Johannes Magnus. Han uppfattar t.ex. Karl Knutsson som en trolös man, vilken bröt förbundet mellan de tre rikena, gjorde sig till kung av Sverige och började belägra Gotland, där Erik av Pommern residerade. Christian I kom emellertid till undsättning och räddade både Gotland och kung Erik från de svenska fienderna. Man märker alltså att Svaning i sin beskrivning av både fornhistorien och mer närliggande århundraden gör allt för att vederlägga svenskarnas anspråk på Gotland.

Den fornintresserade danske prästen Nicolaus Petrejus (Niels Pedersen, ca 1522–1579) tjänstgjorde omkring 1550 hos hövitsmannen på Visborgs slott.⁹⁴ Hans efterforskningar av gamla krönikor på Gotland var kanske inspirerad av Zieglers beskrivning av det välförsedda klosterbiblioteket i Roma. Petrejus påträffade Gutasagan och andra värdefulla skrifter, vilka hade förts till Visborgs slott från de ödelagda klostren. Han lärde känna Johannes Bonsach, den siste abboten i Roma, som hade lämnat sitt kloster och blivit kyrkoherde i Björke. Denne Bonsach påstås ha givit honom en bok på det gotiska språket om goternas historia. På Gotland fanns uppenbarligen kyrkomän som kände till och påverkades av de tyska idéerna om goterna och Gotland. Det material Petrejus samlade på Gotland bildade grunden till en fantasifull krönika med titeln *Cimbrorum et Gothorum origines, migrationes, bella atque coloniae* (tryckt postumt i Leipzig 1695). Han byggde också på flera av de ovannämnda vetenskapliga verken, men gav ett danskt perspektiv på ämnet.

Petrejus, som var dansk patriot, lokaliserade goternas ursprung till Göinge i Skåne. Han berättar i krönikan att en grupp goter, anförda av Thjelvar, en gång i tiden begav sig härifrån till Gotland, eller *Gothia* som det äldre namnet enligt Petrejus lydde. Petrejus var veterligen också den förste som sammanställde Gutasagens utvandringsberättelse med goternas utvandring från Skandinavien till Skytien. Den danske historikern Holger Fr. Rørdam på 1800-talet har kallat Petrejus ”Stamfader til den saakaldte gullandske Hypothese”.⁹⁵ Som prov på Petrejus inflytande kan nämnas att den danske rikshistoriografen Claus Christoffersen Lyschander hämtade idéer och material från honom till sin *Synopsis historiarum Danicarum. En kort Summa offuer den Danske Historia* (1622).

Sammanfattning och slutsatser

Högmedeltidens bild av goterna var präglad av de senantika författarna Jordanes och Isidor av Sevilla, som hyllade goternas minne. Gotland var känt i norra Europa för sin handel, och p.g.a. namnlikheten föll det sig naturligt att anta att goterna hade utvandrat härifrån. Den engelske encyklopedisten Bartholomaeus Anglicus på 1200-talet lät goternas lysande fornhistoria bilda bakgrunden till en samtidsskildring av det rika Gotland. Ryktet om ön hade nått England, dit dess handelsförbindelser sträckte sig.

Inspirerade av bl.a. Bartholomaeus Anglicus odlade danskar och svenskar goticismen. Valdemar Atterdag lade beslag på inte bara Gotland utan även kungatiteln *Gothorum rex* och gjorde därmed förmodligen en goticistisk tolkning av öns namn. Svenskarna återkrävde Gotland gång på gång under senmedeltiden, och den svenska göticistiska ideologin legitimerade dessa krav. Gotlandsfrågan bidrog till att underblåsa antagonismen mellan Sverige och Danmark på 1400- och 1500-talet. Både svenskar och danskar menade sig vara befryndade med goterna och därmed också äga rätt till Gotland. Goticismen erbjöd Danmark och Sverige en ärorik historia och urgamla rötter. Detta förskaffade rikena rangplatser bland Europas furstendömen. Någon nationalism i modern mening är detta inte, eftersom ideologin inte hade folklig förankring utan omfattades av en liten elit. Men man talade i termer av folk, och anknöt därmed till en lång tradition inom historieskrivningen om olika folks ursprung och vandringar. Goterna ansågs vara ett folk som hade utvandrat från Skandinavien och vars stamfränder ännu levde kvar där – härom vittnade geografiska namn såsom Gotland.

Bland tyska humanister väcktes omkring år 1500 ett nytt intresse för de germanska förfäderna och inte minst goterna. Namnet Gotland ansågs bevisa att germanerna hade kommit norrifrån och inte från den barbariska östern – hunnernas och tatarernas land – som antikens romare och de samtida italienarna hävdade. På många av tidens kartor över Skandinavien kallades Gotland *Gothia*, vilket berodde på inflytande från en version av Claudius Clavus karta, som i sin tur var påverkad av Bartholomaeus Anglicus. Man fortfor därför att betrakta Gotland som ett gammalt gotiskt område. Men ön upplevdes som avlägsen. Från Hamburg skildrade kaniken Albert Krantz vid 1500-talets början en ö och en stad vars blomstring låg långt tillbaka i tiden – goternas forntid och högmedeltiden smälte ihop. Striderna om ön hade gjort den till en osäker plats för köpmännen, enligt Krantz. Jakob Ziegler gjorde en dubbelexponering av Visby och Vineta – ett tema som i sinom tid skulle återupptas av Selma Lagerlöf. Gotlands storhetstid fick här mytiska proportioner. Kanske hade han hört om lybeckarnas stormning av Visby 1525, men han överdrev förödelsen. Ziegler verkar ha varit den förste som för en internationell

läsekrets presenterade Visby som en ruinernas stad. (Han jämförde f.ö. också Stockholm med Venedig.) Den gamla gotiska ön blev ett tänkvärt vittnesbörd om ödets växlingar.

I Skandinavien kunde man nu ösa ur den goticistiska litteratur som växte fram på tyskt område. Johannes och Olaus Magnus utnyttjade för politiska syften teorin att Gotland en gång hade bebyggts av det gotiska folk, som också bodde i Götaland. Ön tillhör rätteligen svenskarna, som egentligen är samma folk som de gamla goterna, menade de. Visbys nedgång och förfall framhölls som bevis på danskarnas grymhet och vanstyre men också som ett varnande exempel på följderna av goternasvenskarnas tvedräkt. Hans Svaning och Nicolaus Petrejus framlade sina motbevis: Goterna hade kommit till Gotland från Danmark. Detta skulle bli inledningen till en blomstrande historieskrivning om Gotland under de följande århundradena, med bidrag av fornforskare som Claus Christoffersen Lyschander, Hans Nielsson Strelow, Johan Hadorph d.y., Haqvin Spegel, Jöran Wallin och Lars Neogard.⁹⁶ Men det är en annan historia.

Summary

Gotland and the Goths: The role of Gotland in medieval and renaissance. By Per Stobaeus. Gotland was linked with the Goths in the thirteenth-century *De proprietatibus rerum* of Bartholomaeus Anglicus, an English Franciscan, according to which the Goths originated in Sweden – for which the old name was Gothia – and from the island of Gotland. Gotland was well known in northern Europe as a trading centre, and the similarities between the names led people to assume that the Goths came from there originally. Bartholomaeus Anglicus used the Goths' glorious ancient history as the setting for his account of contemporary, wealthy Gotland.

Inspired by Bartholomaeus Anglicus, amongst others, the Scandinavians cultivated Gothicism. The Danish king Valdemar Atterdag seized Gotland in 1361 and assumed the Swedish royal title Gothorum rex, asserting in the process what appears to have been a Gothicist interpretation of the island's name.

The German humanists in around 1500 were increasingly interested in their German forebears, not least the Goths. The name Gotland was thought to prove that the Germans had come from the North, not the barbarian East – land of the Huns and Tartars – as both ancient Romans and contemporary Italians claimed. Many contemporary maps used the designation Gothia for Gotland, following the fifteenth-century Danish cartographer Claudius Clavus, who in turn had been influenced by Bartholomaeus Anglicus. Gotland was thought to be an old Gothic area. In about 1500, a Canon of Hamburg, Albert Krantz, described it as an island whose heyday was long gone; Gothic antiquity and the high middle ages blurred into one. The battles for the island had made it an uncertain place

for merchants, according to Krantz. The German geographer Jakob Ziegler described Visby in 1532 as a city of ruins. The old Gothic island became a striking witness to the vicissitudes of fortune.

Swedish clerics Johannes Magnus (1488–1544) and Olaus Magnus (1490–1557) were inspired by German literature. It was to political ends that they exploited the idea that Gotland had once been inhabited by the Gothic people who also lived in Gothia (Sweden); by rights the island belonged to the Swedes, who were in fact synonymous with the ancient Goths, they argued. Visby's decline and ruin were held up as proof of the Danes' cruelty and misrule, but also as telling examples of the consequences of the Swedes' own disunity. The Danish historians Hans Svaning (c.1500–1584) and Nicolaus Petrejus (c.1522–1579) put the opposing case: the Goths had migrated to Gotland from Denmark. Thus we find the beginnings of a historiographical debate over Gotland that has lasted for centuries. (Translation by Charlotte Merton)

Noter

Förkortningar

DD = *Diplomatarium Danicum*, Köpenhamn 1975–.

DN = *Diplomatarium Norvegicum*, Christiania 1849–.

DS = *Diplomatarium Suecanum*, Holmiæ 1829–.

FMU = *Finlands medeltidsurkunder*, Helsingfors 1910–1935.

ST = *Sveriges traktater med främmande magter*, Stockholm 1877–.

1 Se Josef Svennung, *Zur Geschichte des Goticismus* (Stockholm, 1967).

2 Ingemar Olsson, *Gotländska ortnamn* (Uppsala, 1994), 13–22; Dietrich Hofmann, "Gotlands alte Sprache und ihre Zeugnisse", *Gotland: Tausend Jahre Kultur- und Wirtschaftsgeschichte im Ostseeraum* (Sigmaringen, 1988), 27–40.

3 Diskussionen om goter, gutar och götar fortgår och flera bidrag har gjorts inom språk-historisk och arkeologisk forskning under de senaste åren. Se t.ex. Thorsten Andersson, "Gupiuda och Gutland – en tillfällig likhet?", *Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet. Handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001*, ed. Staffan Nyström (Uppsala, 2003), 74–86 och där anförd litteratur.

4 Jag vill tacka professor Bertil Nilsson, Göteborg, och fil. dr Per Stille, Växjö, som

har läst och kommenterat min artikel i manus.

5 Om detta ämne se t.ex. Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541* (Stockholm, 2000).

6 Räknenymtet "mark gutniska" stavades i senmedeltidens Sverige "mark gunniska". Se exempel i *Biskop Hans Brasks registratur*, ed. Hedda Gunneng (Uppsala, 2003), nr 381, 550–553, 556. I de svenska breven i Brasks registratur från 1523–1527 förekommer namnet Gulland åtskilliga gånger och någon gång Gotland (nr 221, 267, 299, 372) eller Golland (nr 176, 427), medan ön i de latinska breven oftast kallas *Gotlandia*. På ett par ställen förekommer *Gullandia* (nr 347, 383, 546).

7 *The old English Orosius*, ed. Janet Bately (Oxford, 1980), 16.

8 Svennung, 63.

9 Otto von Friesen, *Rökstenen. Runstenen vid Röks kyrka, Lysings härad, Östergötland* (Stockholm, 1920), 131.

10 *Edda Snorra Sturlusonar*, ed. Finnur Jónsson, (Köpenhamn, 1931), 6, 135, 186. *Snorres Edda. Översättning från isländskan och inledning* av Karl G. Johansson och Mats Malm (Stockholm, 1999), 28, 153, 213, 271. von Friesen, 125 f.

11 Den isländska texten Sögubrot från 1300-talet berättar om det mytiska Brävalla-

slaget och nämner att på den danske kungen Harald Hildetands sida kämpade en stor här, som kom söderifrån, från Gotland. Bland kämparna var Ubbe den frisiske, Bratt den iriske och Bo den engelske. Med Gotland avses här förmodligen Jylland. Ön Gotland figurerar visserligen i Saxo Grammaticus skildring av Brävallaslaget (bok VIII), men gutarna kämpar här på sveakungen Rings sida. Gotland har enligt Nils Blomqvist info-gats i berättelsen av Saxo. Både Sögubrot och Saxo anses gå tillbaka på en norsk dikt från 1000-talet eller isländsk dikt från före 1200. *Sogor Danakonungr*, eds. Carl af Petersens & Emil Olson (Köpenhamn, 1919–1925), 17; Saxo Grammaticus, *Saxonis Gesta Danorum*, ed. J. Olrik & H. Ræder (Hauniæ, 1931–1957). Nils Blomqvist, *The discovery of the Baltic: The reception of a Catholic world-system in the European North (AD 1075–1225)* (Leiden & Boston, 2005), 239–257. För en annan tolkning av namnet Gotland i Sögubrot se Thorgunn Snædal, "Ingen gute hette Sven. Om personnamn i vikingatidens runinskrifter", *Gotland vikingaön. Gotländskt Arkiv* 76 (Visby, 2004), 33 f.

12 Snorri Sturluson, *Heimskringla* II, ed. Bjarni Aðalbjarnarson (Reykjavík, 1945), 9.

13 *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*, ed. Finnur Jónsson (Köpenhamn, 1931), 197; *Den norsk-islandske skjaldedigtning* I B, ed. Finnur Jónsson (Köpenhamn & Kristiania, 1912), 149, 191, 269.

14 Olsson, 21.

15 *Historia Norwegie* eds. Inger Ekrem & Lars Boje Mortensen, översatt av Peter Fisher (Köpenhamn, 2003), kap. XVIII:6.

16 Saxo I:6:11, VIII:4:6, VIII:13:2.

17 Tore Nyberg, "Adam av Bremen och Florenslistan", *Scandia* 57 (Lund, 1991), 170. Beträffande spørsmålet huruvida Gotland nämns av Adam av Bremen se Per Stille, "Adams av Bremen användande av termen goter", *Fornvännen* 83 (Stockholm, 1988), 104–107.

18 Olsson, 13–22.

19 Tryggve Siltberg, "Gotlands landskaps-sigill och äldre judiciella sigill", *Landsarkivet i Visby 1905–2005*, ed. Tommy Sundberg (Visby, 2005), 330, 334.

20 Ordet *Gutones* är antingen en direkt latinisering av "gutar" eller hämtat från Plinius d.ä:s *Naturalis historia* 4:99 och 37:35, där ett folk *Gutones* omnämns. Formen *Gut-tones* förekommer i ett tillägg till Artlenburg-

traktaten 1163. Även Saxo (VIII:4:6) kallar gotlänningarna *Gutones*, liksom Lübecks tulltaxa 1220–1226. *Guto* var under hela medeltiden det vanliga tillnamnet på gotländska präster (jfr *Finno* – Finne). Gotlänningen Olaus Johannis Guto (känd för att han under sin studietid i Uppsala på 1470- och 80-talet förde föreläsningssanteckningar, som finns bevarade) kallas Olavus Gota i en anteckning från 1506 i Linköpings domkyrkas s.k. pappersregister. (Anteckningen citeras i Herman Schück, *Ecclesia Lincopensis: Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa* (Stockholm, 1959), 459 f.) *Gota* är kanske en latinisering av det tyska tillnamnet "Gote". Andra latinska benämningar på gutarna är följande (orden anges i nominativ): *Gutenses/Guttenses/Gutthenses* (Artlenburg-traktaten 1163, Magnus Ladulås brev 1276, 1285, Gotlands stora sigill, Valdemarskorset på Korsbetningen utanför Visby, Ericus Olai), *Guti* (Artlenburg-traktaten), *Gotenses* (Valdemar Birgerssons bekräftelse av lybeckarnas privilegier 1267, Magnus Ladulås brev 1285, Visby stads underkastelsebrev 1288), *Gotlandenses* (Ericus Olai). ST 1, 78 f., 100, 228–238, 273, 290 f., 300–303; *Die Urkunden Heinrichs des Löwen Herzogs von Sachsen und Bayern*, bearbeitet von Karl Jordan (Weimar, 1949), nr 48 f.; Ericus Olai, *Chronica regni Gothorum: Textkritische Ausgabe* eds. Ella Heuman & Jan Öberg (Stockholm, 1993), VII:28, X:25, XXX:19. I ett brev utfärdat i Riga december 1225 av den påvliga legaten Vilhelm av Modena förekommer uttrycken *jus Gutorum* (gutarnas rätt) och *moneta Gutorum seu Gutlandie* (gutarnas eller Gotlands mynt). På ett ställe har skrivaren skrivit *jus Gotorum*, vilket sedan ändrats till *jus Gutorum*. I den tryckta utgåvan av brevet i *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch* I:1 (Reval, 1853), nr 75 har man valt att förenhetliga stavningen till *ius Gotorum*. I *Hansisches Urkundenbuch* I (Halle, 1876), nr 194 återges texten med bibehållen stavningsvariation. Se även utgåva i *Latvijas vestures avoti* II. *Senas Latvijas vestures avoti* I, ed. Arveds Svabe (Riga, 1937), nr 118 (faksimil av brevet), 208.

21 *Livländische Chronik*. Översatt av Albert Bauer (Würzburg, 1954), 10, 328. Det är osäkert om stavningen *Gotblandia* (med "th"), som under medeltiden förekom parallellt med *Gotlandia*, har samband med goticismen.

- 22 Blomkvist, 458.
 23 ST 1, 308.
 24 Svennung, 72.
 25 Det förekommer något olika varianter av denna text. Jag återger här efter en inkunabel tryckt i Strassburg en version som jag tror är ursprunglig: *Huic regioni adiacet insula quedam nomine gothlandia gothorum terra dicta, quia a gothis fuit antiquitus habitata, et est insula frugifera, pascuosa plurimum et piscosa et multiplici genere mercium maxime negociosa, nam pelles varie et cerarum et ceterorum copie de regionibus diuersis ad illam insulam nauigio deferuntur et inde in galliam in germaniam in britanniam et hispaniam per oceanum deducuntur*. Bartholomaeus Anglicus, *Liber de proprietatibus rerum* (Argentine, 1485), XV:71.
 26 Allmänt om gotländsk handel på England se Hugo Yrwing, *Gotlands medeltid* (Visby, 1978), 119 f., 138–140.
 27 Exempel på den svenska titelformen under Magnus Ladulås regering: ”swerikis ok gotha konunghr”, ”sweæ konungær oc gotæ”, ”swea och gota konungher”. DS 1, nr 739a, 799, 813, DS 2, nr 935a, 1719.
 28 Allmänt om göticismen se Sten Lindroth, ”Göticismen”, *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 6 (Malmö, 1961), sp. 35–38.
 29 Titeln kan tidigast beläggas i brev från 1362. DD, række 3:6, nr 199.
 30 DS 8, nr 7010, 7198, 7257.
 31 DS 8, nr 6937.
 32 ST 2, 337, 391, 393.
 33 ST 2, 355–370.
 34 DD, række 4:1, nr 6–9.
 35 DD, række 4:2, nr 307, 455, 462 f., 465, 544. Jfr också nr 369.
 36 DN 2:1, nr 476, 487; *Norges gamle love*, Christiania 1846–, række 1:3, 213–222.
 37 DN 2:1, nr 205; *Norges gamle love*, række 1:3, 149–160.
 38 DD, række 4:6, nr 145; ST 2, 607, 662; ST 3, 126; DN, 2:a saml., nr 663.
 39 Talet är utgivet och översatt av Eva Odelman i *Röster från svensk medeltid. Latinska texter i original och översättning*, eds. Hans Aili, Olle Ferm, Helmer Gustavson (Stockholm, 1990), 286–299.
 40 Yrwing (1978), 216.
 41 Herman Schück, *Rikets brev och register. Arkivbildande, kansliväsen och tradition inom den medeltida svenska statsmakten* (Stockholm, 1976), 345 f.
 42 Schück (1976), 554–559. Exempel på Karl Knutssons kungatitel: FMU 3, nr 2761, 2794, 2798.
 43 Schück (1976), 65–70. Formen *Gotenenses* behöver dock inte nödvändigtvis tillskrivas göticismen. En liknande form, fast med ”u” – *Gutthenensium lex* – finns i en avskrift från sent 1500-tal av Magnus Ladulås privilegiebrev för Gotland 1285. ST 1, 290.
 44 Citerat efter Schück (1976), 472.
 45 Schück (1976), 472, 477, 481 f.
 46 Schück 1976, 466. Lars Sjödin, ”Brevfynden i Roggeborgen”, *Historisk Tidskrift* 87 (Stockholm, 1967), 357–371; Per Stobaeus, ”Biskop Hans Brask – både patriotisk och internationell”, *Diocesis Lincopensis II. Medeltida internationella influenser – några uttryck för en framväxande östgötsk delaktighet i den västeuropeiska kultursfären*, ed. Kjell O. Lejon (Skellefteå, 2005), 168–213.
 47 Arnolds Spekke, *The Baltic Sea in ancient maps* (Stockholm, 1961), 24; A. E. Nordenskiöld, *Periplus. Utkast till sjökortens och sjöböckernas äldsta historia* (Stockholm, 1897), pl. VIII.
 48 Axel Anthon Bjørnbo & Carl S. Petersen, *Fyenboen Claudius Claussøn Swart (Claudius Clavus), Nordens äldste Kartograf: En Monografi* (Köpenhamn, 1904). Gustaf Lindstöm nämner en rad medeltida kartor på vilka Gotland förekommer. G. Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid I* (1892; Visby, 1978), 56 ff. Beträffande hans felaktiga uppfattning om kartornas ålder och inbördes förhållande se Bjørnbo & Petersen, 155.
 49 Avbildad av Poul Grinder-Hansen, ”Et kort over Norden”, *Unionsdrottningen Margareta I och Kalmarunionen* (Köpenhamn, 1996), 14–17 och av A. E. Nordenskiöld, *Facsimile-atlas till kartografiens äldsta historia innehållande afbildningar af de viktigaste kartor tryckta före år 1600* (Stockholm, 1889), 49.
 50 Avbildad av Grinder-Hansen samt av Eduard van Ermen & Erik van Mingroot, *Sverige och de skandinaviska länderna i gamla kartor och tryck* (Stockholm, 1987), 16 f.
 51 Spekke, 26.
 52 Johannes Cochlaeus, *Brevis Germanie descriptio (1512) mit der Deutschlandkarte des Erhard Etzlaub von 1512*. ed. Karl Langosch (Darmstadt, 1960), III:8, VII:35.

- 53 Svennung, 59–61.
- 54 V. A. Nordman, *Die Wandalia des Albert Krantz: Eine Untersuchung* (Helsingfors, 1934), 13–26.
- 55 Albert Krantz, *Chronica regnorum aquilonarium Daniae Svetiae Norvagiae* (Argent., 1546); V. A. Nordman, *Die Chronica regnorum aquilonarium des Albert Krantz: Eine Untersuchung* (Helsingfors, 1936), 30 f.
- 56 Krantz 1546, Suecia I:1.
- 57 Om Saxos tolkning av Paulus Diaconus se Lauritz Weibull, ”En forntida utvandring från Gottland”, *Scandia* 15 (Lund, 1943), 267–276.
- 58 Krantz (1546), Suecia I:3.
- 59 Krantz (1546), Suecia I:2.
- 60 Albert Krantz, *Wandalia* (Coloniae, 1519), II:20. De folk Krantz räknar upp är sådana som figurerar i krönikor av Saxo Grammaticus, Helmold von Bosau och Adam av Bremen. Att *Gothi* syftar på götarna framgår av att Krantz skriver att de hörde hemma i *Suecia*. *Sembi* är semberna i Samland i Ostpreussen.
- 61 Krantz (1546), Dania VIII:27. Kan Krantz uppgifter möjligen sammanställas med att Strelow 1623 återbördade Visby stadslag till Visby rådhus, sedan den under en längre period hade varit borta därifrån? Om Strelow och stadslagen se *Wisby Stadslag och Sjörätt*, ed. C. J. Schlyter (Lund, 1853), I.
- 62 Gunnar T. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri: Svenska krönikans källor och krönikoförfattarens metod* (Lund, 1946), 145; Hugo Yrwing, *Visby – hansestad på Gotland* (Stockholm, 1986), 289–295.
- 63 Volaterranus (Raffaele Maffei), *Commentariorum urbanorum libri octo et triginta* (Frankfurt, 1603), II och VII.
- 64 Franciscus Irenicus, *Germaniae exegeos volumina duodecima* (Nürnberg, 1518), I:40.
- 65 Irenicus I:31; Hjalmar Grape, *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism* (Stockholm, 1949), 64.
- 66 Aventinus, *Johannes Turmair's genannt Aventinus Sämmtliche Werke* (München, 1881–1886), bd 2, 50; bd 4:1, 67.
- 67 Svennung, 4. Plinius d.ä. skriver i *Naturalis historia* IV:28 att Grekland är uppkallat efter kungen *Graecus* och hellenerna efter *Hellen*. I Gamla testamentet finns också många exempel på sådana eponymer.
- 68 Aventinus, bd 2, 50, 65 f; bd 4:1, 146.
- 69 Aventinus, bd 2, 34; bd 4:1, 34. Aventinus bygger här på den italienske renässanshumanisten Flavio Biondos etymologi *Catalani < Gotalani*. Om denna se Nordman (1936), 223.
- 70 Se *Antiquitatum Danicarum Sermones XVI. Ex Bojaricæ Historiæ Johannis Aventini libro primo selecti et Novis Commentariis Johannis Lyscandri Bramensis Illustrati*, ed. Erik Olsen Torm (Hafniae, 1642).
- 71 Andreas Althamer, *Scholia in Cornelium Tacitum Romanorum historicum* (Norimbergae, 1529), 51.
- 72 Willibald Pirckheimer, *Opera politica, historica, philologica et epistolica* (1610; faksimil Hildesheim, 1969), 104, 111. Är Pirckheimer påverkad av Jacob Ziegler? Ziegler sände 1530 till honom det geografiska arbete som trycktes 1532 (se nedan). Beträffande Zieglers manuskript se Kristian Nissen, ”Jacob Ziegler's Palestine Schondia Manuscript University Library, Oslo. MS. 917-4°”, *Imago mundi* XIII, Lympne (Kent, 1956), 45–52.
- 73 Lindström I, 63. Nicolaus Cusanus karta, som trycktes 1491, avbildas av Bo Bramsen, *Gamle Danmarkskort* (Köpenhamn, 1997), 40 och Spekke, 38. Här syns orden *Gotlandia insula*, *Woison*, och *ecclesia Pharenn*. Jag förmodar att namnet Färö på Nicolaus Cusanus karta har latiniserats i anslutning till Pharos, som är namnet på en ö i Adriatiska havet (kroatiska: Hvar, italienska: Lesina). På Olaus Magnus *Carta marina* från 1539 har *ecclesia Farensis* istället hamnat på Färöarna.
- 74 Jakob Ziegler, *Qvae intus continentur Syria...*, (Argentorati, 1532), 85–108.
- 75 Karl Schottenloher, *Jakob Ziegler aus Landau an der Isar: Ein Gelehrtenleben aus der Zeit des Humanismus und der Reformation* (Münster, 1910), 78.
- 76 Ziegler, 478, 493 f. Claudius Clavus karta var känd av Ziegler. Se Nissen, 51.
- 77 *Emporium fuit antiquum celeberrimum instar eius apud Genuum Ligurum. Postea Danorum & Moschorum piraticis excursio-nibus afflictum, desertum est, Extant hodie ruinæ testantes ueterem claritatem. Fuerunt hoc loco prima statua Gothorum qui Meotidem occuparunt. Est hodieque fertilitate agri & arce & Monasterijs insignis, in reliquis est Cænobium ordinis Benedicti apud quod est bibliotheca circiter duum milium & auctorum & Codicum ueterum*. Ziegler, 106.

78 *Vadstenadiariet: latinsk text med översättning och kommentar* ed. Claes Gejrot (Stockholm, 1996), 414 f.

79 G. Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid II* (Stockholm, 1895), 190–197. Vadstena klostrets bibliotek, som anses ha varit det största i Norden på sin tid, innehöll när det var som omfångsrikast drygt 1400 volymer. Anna Fredriksson, *Vadstena klostrets bibliotek: En analys av förvärv och bestånd* (Uppsala, 1997), 6.

80 Johannes Cochlaeus, *Vita Theoderici Regis Ostrogothorum et Italie*, ed. Johan Peringskiöld (Stockholm, 1699).

81 Yrwing 1986, 286–288.

82 *Hanserecesse* 4:I (Leipzig 1941), nr 237:23. Jfr Horatius, *Epistula ad Pisones (Ars poetica)* 70 f: *Multa renascentur quae iam cecidere cadentque quae nunc sunt in honore vocabula* ("Många ord som redan fallit ur bruk kommer att återfödvas och sådana som nu hålls i ära kommer att falla ur bruk"). Jfr också en samtida text i Olaus Petris "En Svensk Cröneka": "Och lyckohiwlet (som man seya pläghar) går snart om kring i werlden, En ringa man kan snart förhöger warda, och en högbesätten man, kan hastigt til intit göras, aff huilkit the som förtrykte äro mogha haffua thet hopp, at med them kan än better warda, Och the ther högt besatte äro, mogha haffua then fara, at hiwlet skal gå om med them, och för thens skul haffua öffuerdådth och öffuerwold fordragh, tenkiandes at gudh kan snart fornedhra them, och förhöya them som the förtrykt haffua." Olaus Petri, *Samlade skrifter* 4 (Uppsala, 1917), 3.

83 Johannes Carion, *Chronicon Carionis expositum et auctum multis et veteribus et recentibus historiis* a Philippo Melanphone at Casparo Peucero (Witebergae, 1572), 227, 24.

84 Westin, 164–167.

85 J. Haglund & J. Svennung, "Johannes Magnus' och Miechowitas brevväxling om goternas ursprung", *Kyrkohistorisk Årsskrift* 49 (Uppsala, 1949), 184, 187.

86 Johannes Magnus, *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus* (Romae, 1554), I:15, 8:17, XXIII:2; Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* (Uppsala, 1951), kap. II:24; Olaus Magnus 1951, bd 5, kommentar av John Granlund, 76–78.

87 Johannes Magnus XXIII:2.

88 Johannes Magnus XXI:9. Jfr *Svenska medeltidens rim-krönikor* I, ed. G.E. Klemming (Stockholm, 1865), 185; Ericus Olai XXXVII:4.

89 För fler exempel se min artikel "Karlsöarna i krönikor och medeltidsbrev" i *Stora Karlsö – människor, händelser och verksamheter kring en ö*, ed. Rolf Jacobson & Rita Larje (Visby, 2005), 172–191.

90 Hjalmar Grape, *Olaus Magnus: forskare, moralist, konstnär* (Stockholm, 1970), 20. Däremot vistades dåvarande Vadstenabrodern Petrus Magni på Gotland som fånge vintern 1507–1508 (se ovan). Hans Brask visiterade Gotland som biskop vid ett par tillfällen. Den svenske kyrkoman vid denna tid som hade störst förtrogenhet med Gotland var Peder Jakobsson Sunnanväder, född gotlänning och f.d. kyrkoherde i Burs.

91 Olaus Magnus II:24, X:16, XVII:1; Grape 1949, 189–194.

92 *Den danske rimkrönike. I Ghementryk- ket 1495 med variantapparatur* udgivet af Helge Toldberg, Köpenhamn 1961, v. 37–42.

93 Adam av Bremen, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. Bernhard Schmeidler, (Hannoverae et Lipsiae, 1917), 234.

94 Beträffande Petrejus se Holger Fr. Rørdam, *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen*. I, Kjøbenhavn 1867, 129–134; Carl S. Petersen, *Illustreret dansk Litteraturhistorie*. I, Köpenhamn 1929, 382–385.

95 Rørdam, 131.

96 Beträffande Lyschanders, Strelows och Wallins goticistiska tolkning av Gotlands sigill se Siltberg, 288–290.